

PREVAJANJE V DEVETNAJSTEM STOLETJU

Nike K. Pokorn
Univerza v Ljubljani

1 Razvoj slovenske književnosti in narodna prebuja

19. stoletje je bilo obdobje, v katerem so bili postavljeni temelji slovenske nacionalne identitete. Če se je 18. stol. zaključilo s katoliškim prevodom Svetega pisma (1784–1802) in z dvema za Slovence zelo pomembnima prevodoma Antona Tomaža Linharta, ki zaznamujeta začetek slovenske posvetne dramatike, se je 19. začelo z upi po tem, da bo slovenščina postala uradni jezik na slovenskem etničnem ozemlju. V kratkem obdobju med letoma 1809 in 1813, ko je slovensko ozemlje zavzela Napoleonova vojska in je Ljubljana postala glavno mesto novoustanovljenih Ilirskih provinc, je bila namreč poleg francoščine v tej upravni enoti uporabljana tudi slovenščina. Francoske okupacijske sile so na primer uradne razglase med letoma 1810 in 1813 prevajale v slovenščino in jih objavljale v ljubljanskem časopisu *Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes* (Jemec Tomazin 2010, 92). Kljub vrnitvi habsburške oblasti se postopnega uveljavljanja slovenskega jezika in izoblikovanja slovenske identitete ni več dalo zaustaviti, še posebej ne po revolucionarnem obdobju pomladi narodov. Leta 1848 so bile tako večje svoboščine dane desetim jezikom, ki so bili v uporabi v tedanjem cesarstvu (t. i. landesübliche Sprache), med njimi tudi slovenščini: od leta 1849 naprej smo v skladu z državno ustavo avstrijskega cesarstva postopoma dobivali slovenske prevode avstrijskega državnega zakonika (prav tam, 94). Poleg vedno opaznejše vloge slovenščine v upravnem in pravnem okolju, se je slovenščina začela opazneje uveljavljati tudi na kulturnem, znanstvenem in političnem področju.

V 19. stoletju sta tako nastali prvi slovenski posvetni pesniški zbirki, *Štiri pare kratkočasnih novih pesmi* Pavla Knobla (1801) in Vodnikove *Pesme za pokušino* (1805), ki so jima z objavami sledili najznamenitejši slovenski romantični pesniki, najprej v pesniškem

almanahu *Kranjska Čbelica* (1830–1834), potem v samostojnih pesniških zbirkah, ki dosežejo svoj vrh v *Poezijah* Franceta Prešerna (1847). Poleg pesništva se je v slovenskem jeziku začela intenzivno razvijati tudi proza: leta 1866 je Josip Jurčič objavil prvi slovenski roman *Deseti brat*. Sredi stoletja začne izhajati tudi vedno večje število časopisov v slovenskem jeziku, ki so bili namenjeni bralcem različnih stanov in starosti: na primer Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* (prvič izšle leta 1843) so bile prvenstveno namenjene kmetom in obrtnikom, medtem ko so Slomškove *Drobtinice* (od leta 1846 naprej) poskušale pritegniti mlajše bralce. V drugi polovici stoletja se pojavijo tudi časopisi, ki so podpirali različne politične orientacije (na primer liberalno usmerjen *Slovenski narod* (1868–1943) in »klerikalno«, katoliško usmerjen *Slovenec* (1873–1945)) ali pa so se žanrsko profilirali in se osredotočali le na literarne objave (npr. *Zvon* (1870–1880) in *Ljubljanski zvon* (1881–1941)). Sredi stoletja je bila tudi ustanovljena prva slovenska založba, Mohorjeva družba, ki si je v ustanovnem razglasu za namen zadala, da obogati slovensko književnost in jezik in na ta način povzdigne slovenski narod »na višjo stopnjo prave keršanske omike in izobraženosti« (*Slovenska bčela*, 1. 9. 1851).

V drugi polovici stoletja je decembrska ustava iz leta 1867 v 19. členu dovolila uporabo jezika posameznega naroda, ki je živel v monarhiji, v šolskem okolju (Wolf 2015, 58). Žal v slovenskih deželah ta z ustavo zagotovljen prehod na slovenski učni jezik ni bil v celoti dosežen vse do razpada monarhije. Največje težave je povzročalo dejstvo, da učitelji niso imeli na voljo slovenskih učbenikov (gl. Gabrič 2009, 13–21). To težavo so tedanji slovenski intelektualci, politiki, pisatelji, šolniki in duhovniki poskušali rešiti z vseslovenskim prevodnim projektom prevajanja učbenikov v slovenščino (Žigon, Almasy in Lovšin 2017, Almasy 2018), ki je omogočal postopen prehod iz pretežno nemškega v slovensko izobraževanje otrok in mladine.

2 Dvojezičnost slovenskega prebivalstva

19. stoletje je bilo stoletje sprememb: prebivalstvo, predvsem v mestih, je dramatično naraslo. V Ljubljani je tako konec 18. stoletja živelo okrog 11.000 ljudi, popis iz leta 1900 pa jih našteje prek 41.000 (Pipp 1935). Obenem se v tem obdobju tudi izboljšajo življenjski pogoji: leta 1849 se vzpostavi železniška povezava med Ljubljano in Dunajem, čez osem let še s Trstom, v drugi polovici stoletja v Ljubljani dobijo plinsko razsvetljavo (1861), javni vodovod (1890) in električno razsvetljavo (1898).

V mestih, bolj kot na podeželju, sobivata vsaj dva jezika, v Ljubljani nemščina in slovenščina, v Kopru, poleg italijanščine in slovenščine, še nemščina in hrvaščina, če omenimo le dve mesti. Na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja imata tako nemščina kot slovenščina status deželnega jezika [Landessprache] in jezika, ki je v deželi običajen [landesübliche Sprache] (Wolf 2015, 63), vendar pa je prebivalstvo bolj dvojezično v mestih kot na deželi. V ljudskem štetju leta 1880 je 23 % meščanov Ljubljane, ki je

takrat štela okrog 26.000 prebivalcev, označilo, da kot jezik komunikacije uporabljajo nemščino (Rahten 2011, 237). Čeprav je to predstavljalo manj kot četrtino prebivalstva, nemščina še zdaleč ni bila potisnjena v podrejeni položaj: najstarejši ljubljanski časopis, ki je bil obenem uradni časopis Kranjske, je bil *Laibacher Zeitung* (1778–1914), ki je izhajal v nemškem jeziku; edino gledališče, ki je sredi 19. stoletja posedovalo svojo stavbo v Ljubljani, je bilo nemško gledališče, v katerem so dovoljevali slovenske predstave le nekajkrat mesečno. Poleg tega šolanje na univerzitetni ravni v slovenskem jeziku ni bilo omogočeno, kar pomeni, da so bili vsi izobraženci posledično dvojezični.

To stanje dvojezičnosti lahko ponazorimo s spomini slovenskega zdravnika, politika in pisatelja Josipa Vošnjaka (1834–1911), ki je v zrelih letih postal politično aktiven, narodnozaveden in je v svojih nastopih zagovarjal jezikovno enakopravnost Slovencev v cesarstvu in zedinjeno Slovenijo (Koblar in Melik 1986). V spominih na obdobje med 1840 in 1867 Vošnjak opisuje svojo mladost v Šoštanju in zapiše: »Mi iz trga smo večinomoma že od doma znali nemško. V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce, ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848 in nam je jezik le bil sredstvo, da se sporazumemo med seboj in z drugimi.« (Vošnjak 1905, 11–12) Ta dvojezičnost je postala vprašljiva šele po koncu prve svetovne vojne ob razpadu Avstro-Ogrske, ko so mnogi izmed prebivalcev občutili pritisk, da se odločijo za en ali drugi jezik in obenem za eno ali drugo narodnost.

3 Cenzura v devetnajstem stoletju

Da je bil tisk, vključno s prevodi, v habsburški monarhiji v 19. stoletju pod cenzorskim nadzorom, ni bilo nič novega: dvor je nadzoroval vso literarno produkcijo že desetletja pred tem. Novo je bilo to, da se je z ustanovitvijo policijsko-cenzorskega dvornega urada [Polizei- und Zensurhofsstelle] na začetku stoletja, leta 1801, cenzurna dejavnost prvič povezala s policijo (Cvirn 2010, 15). V tem obdobju in v obdobju, ki mu je sledilo, ko je avstrijsko cesarstvo vodil kancler Klemens von Metternich (tj. od leta 1809 do leta 1848), je nadzor tiska tako prešel v policijsko-birokratske roke cenzorjev, ki so skrbeli predvsem za to, da ni bilo objavljenega nič, kar bi bilo naperjeno proti cesarski družini ali obstoječemu političnemu sistemu. Policijsko-cenzorskemu dvornemu uradu je predsedoval grof Josef Sedlnitzky (1778–1855), Metternichov policijski predsednik, ki je cenzuriral vse, kar bi se lahko razumelo kot napad na katerega koli člana cesarske družine, na vlado ali na katerega koli tujega monarha ali vodjo države, ter kakršen koli javni napad na vero; cenzura je lahko doletela katero koli besedilo, predstavo, sliko in celo keramiko, tkanino ali zapis na spomeniku, ki so jih cenzorji ocenili kot žalitev ali ogrožanje javne morale (gl. npr. Vidmar 2020, 9; Juvan 2020, 216; Wolf 2015, 134–135; Cvirn 2010).

Med cenzorji, ki so ocenjevali primernost besedil v tem obdobju, so bili tudi znameniti posamezniki, med njimi je bil najznamenitejši gotovo avtor prve znanstvene slovenske slovnice, objavljene leta 1808, Jernej Kopitar (1780–1844). Kopitar je opravljal poklic prvega skriptorja dunajske dvorne knjižnice, med letoma 1810 in 1844 pa je deloval tudi kot dvorni cenzor za besedila, napisana v slovanskih jezikih in novogrščini (kasneje mu je bil dodeljen še nadzor nad romunskimi besedili) (Juvan 2020, 226). Zaradi svojega visokega statusa v cenzurni hierarhiji Kopitar ni pregledoval sam vsega, kar je bilo objavljenega v slovenščini; ta pregled so opravljali deželni cenzurno-revizijski uradi, ki so le bolj zapletene primere ali pritožbe potem posredovali naprej na Dunaj. Deželni cenzurno-revizijski uradi so nadalje delegirali svoje delo na zunanje sodelavce in se pogosto zanašali na poročila, ki so jih pridobili od določenih ustanov ali zaupanja vrednih posameznikov, ki so poznali jezik in tematiko, kar pomeni, da so v tem obdobju mnogi slovenski intelektualci in osrednje osebnosti tedanje dobe sodelovali v takšnih cenzurnih postopkih (Juvan 2020, 219). Ti informanti in cenzorji so pomembno vplivali na razvoj slovenske literature 19. stoletja, saj so sooblikovali literarni okus in pogosto delovali tudi kot arbitri kvalitete v literarni produkciji (Juvan 2020, Dović 2020).

Kljub temu poostrenemu cenzorskemu nadzoru se zdi, da v prvi polovici 19. stoletja ni bilo večjih težav z izdajanjem prevodov: edina knjiga v slovenščini, ki se nahaja na seznamu prepovedanih knjig v obdobju med 1792 in 1848, je bila v skladu z razsvetljsko usmeritvijo cesarstva religiozno delo neznanega avtorja *Shivljenje svetiga Joshta* (Pastar 2020, 167).

Po marčni revoluciji leta 1848 na Dunaju je cesar Ferdinand I. odpravil cenzuro tiska, kar je pripeljalo do pojava številnih, predvsem časopisnih izdaj (Cvirn 2010, 19). Ta popolna svoboda je bila kratkega veka, že čez tri leta, leta 1851, se je vzpostavila preventivna cenzura, ki je predvsem omejevala tisk časopisov in druge periodike. Novi cenzurni postopki so zahtevali, da mora biti dano v cenzorski pregled vsako tiskano besedilo tri dni in vsak časopis ali revija eno uro pred objavo. Tudi ta odredba ni bila v veljavi dolgo časa. Leta 1862 je novi zakon o tisku ukinil preventivne cenzurne postopke in vpeljal retroaktivno cenzuro, ki je prepovedovala že natisnjena besedila. Tako je zgolj v obdobju treh let po vpeljavi tega novega zakona avstrijska oblast prepovedala kar 389 besedil (Wolf 2015, 135). Tudi v tem obdobju se je cenzorjem zdelo problematično tisto, kar so že preganjali v Metternichovi dobi (Cvirn 2010, 20). S pomočjo različnih tožilcev in sodišč je vlada pogosto zasegla celotno naklado in naložila visoke kazni avtorjem, urednikom, založnikom in tiskarnam, kar je pripeljalo mnoge izmed njih v zapor ali v bankrot (Dović 2020, 262; Cvirn 2010, 18–31).

Tem pritiskom navkljub pa je bila na koncu stoletja literarna produkcija na Slovenskem v polnem razmahu: predstavniki slovenske moderne so v tem obdobju ustvarili nekatere izmed svojih najznamenitejših del, ki so se prav tako morala soočiti s poskusi utišanja literarnega glasu. Čisto na koncu stoletja je ljubljanski škof Anton B. Jeglič pokupil in uničil večino izvodov pesniške zbirke *Erotika* (1899) Ivana Cankarja. Če v tem primeru

pravzaprav ni šlo za uradni cenzorski poseg, saj škof ni imel podpore uradnih avstro-ogrskih cenzorskih uradov, pa čez nekaj let uradni cenzurni potopek zaustavi nameravano produkcijo Cankarjevih *Hlapcev*. Igro je leta 1909 prepovedal policijski oddelek deželne vlade, ki je vodil cenzurne postopke, tako da je bila prvič postavljena na oder šele leta 1919, leto dni po Cankarjevi smrti (Dovič 2020, 275–278). V tem obdobju je avstro-ogrška oblast cenzurirala tudi prevode: istega leta 1909 na primer francoska igra *Florette et Patapon* avtorjev Mauricea Hennequina in Pierrea Vebera v prevodu Vladimirja Levstika ni dobila dovoljenja za uprizoritev, ker se je zdela cenzorjem, Antonu Funtku in Franu Milčinskemu, preveč »lascivna« in »prekosmata« (Dovič 2020, 278).

4 Prevodni tokovi

Kljub temu da so osrednji literarni časopisi, kot je bil na primer *Ljubljanski zvon*, odklanjali prevode in se osredotočali le na objave izvirnih literarnih besedil, napisanih v slovenščini, se je v 19. stoletju literarna prevajalska dejavnost vendarle razmahnila: knjižno objavljenih je bilo čez 390 novih prevodov literarnih besedil (glej tabelo 1, ponatisi so izpuščeni).

Tabela 1: Prevodi iz in v slovenščino v obdobju med 1800 in 1900

	nem.	češč.	fran.	rušč.	angl.	polj.	ital.	gršč.	špan.	lat.	slov.	dan.	srb.	skupaj
v slov.	194	55	42	32	18	18	16	5	3	3	2	2	1	391
iz slov.	8	6	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	1	18

Jasno sliko o številu prevodov in o izhodiščnih in ciljnih jezikih je na osnovi zapisov v osrednjem elektronskem bibliografskem viru na Slovenskem težko narediti in so zato rezultati zgolj približni. Prva težava nastane že ob poskusu izločitve vseh ponatisov: če ni bilo težav z izločitvijo Linhartovih dram *Županova Micka* in *Matiček se ženi*, ki nista šteti med objavljene knjižne prevode, čeprav sta bili v 19. stoletju ponatisnjeni v Blaznikovi tiskarni, se je pojavil večji problem takrat, ko iz zapisa v COBISS-u ni bilo razvidno, ali je posamezno delo zgolj ponovna izdaja ali gre za prenovljen in popravljen prevod. Za odgovor na to vprašanje in izoblikovanje natančnejše slike bi bilo treba izvesti podrobnejšo besedilno analizo. Nadaljnji problem so predstavljala dela, ki so bila zelo svobodno predelani prevodi, oziroma izvirna besedila, ki so jih bolj ali manj inspirirali tuji literarni viri (tak primer je na primer *V domačem logu* (1896), zbirka pesmi in povesti za mladino, ki jih je predelal Janko Leban na podlagi hrvaških, italijanskih in nemških izvirnikov). Težave pri razvrščanju povzročajo tudi knjige, ki združujejo prevode iz različnih jezikov, kot je na primer izbor naukov za slovensko mladino [*Sbér lépih ukov sa Šlovensko mladino*] Urbana Jarnika (1814), v katerega je vključil prevode iz nemščine, latinščine in češčine ter vsebuje tudi nekaj izvirnih besedil. Takšna dela so upoštevana le enkrat

v razpredelnici in so uvrščena zgolj v en, prevladujoči izhodiščni jezik (v Jarnikovem primeru med prevode iz latinščine). In nenazadnje je treba podvomiti v nekatere zapise v kolofonu in bibliotečnem zapisu, ki navajajo, da je bilo delo prevedeno iz danščine (na primer Andersonove pravljice) ali angleščine (*Robinzon*), ker iz kritičkih zapisov tedanje dobe vemo, da so bila ta dela prevedena prek nekega drugega jezika, ponavadi nemščine (Jerovšek Vogrinc 2004).

Kljub zadržkom glede popolne točnosti zgoraj navedenih podatkov pa nam ti vseeno jasno kažejo, da je bila nastajajoča slovenska literarna srenja v prevodnem dialogu predvsem z nemškim prostorom. Presenetljivo veliko je bilo tudi prevodne izmenjave s češkim, ruskim in poljskim literarnim prostorom, nekaj pa tudi s francoskim, angleškim in italijanskim. Podatki nam tudi kažejo, da je imela slovenska literatura v tej dobi izjemno periferen značaj, saj je literarnih prevodov v tuje jezike, ki so bili objavljeni kot samostojne knjige, zelo malo, zopet največ v nemški in češki jezik.

5 Zaključek

19. stoletje je bilo stoletje, v katerem so se, kljub omejitvam cenzurnih postopkov, oblikovali temelji slovenske literature in narodne identitete tudi prek prevodne dejavnosti, ki je potekala predvsem med dominantno nemško in sorodno češko kulturo, ki sta skupaj s slovensko sobivali v večjezični in večkulturni avstro-ogrski monarhiji.

Bibliografija

- Almasy, Karin. 2018. *Kanon und nationale Konsolidierung. Übersetzungen und ideologische Steuerung in slowenischen Schullesebüchern (1848–1918)*. Dunaj: Brill Österreich-Böhlau Verlag. <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/25718>.
- Cvirn, Janez. 2010. »'Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila': Avstrijsko tiskovno pravo in slovensko časopisje (1848–1914).« V *Cenzurirano: Zgodovine cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, uredila Mateja Režek, 13–44. Ljubljana: Nova revija (Razprave 2).
- Dovič, Marijan. 2020. »Slovenski literati in cesarska cenzura: izbrani primeri iz dolgega 19. stoletja.« V *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*, uredil Luka Vidmar, 243–286. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- Gabrič, Aleš. 2009. *Šolanje in znanje na Slovenskem v izživju 20. stoletja*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Jemec Tomazin, Mateja. 2010. *Slovenska pravna terminologija: od začetkov v 19. stoletju do danes*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Jerovšek Vogrinc, Irena. 2004. »Knjižni prozni prevodi v slovenščino med letoma 1848 in 1919.« V *Prevajanje besedil iz obdobja romantike: 29. prevajalski zbornik*, uredila Martina Ožbot, 303–323. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Juvan, Marko. 2020. »Cenzor in literarno polje: Kopitar, Čop in *Kranjska čbelica*.« V *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*, uredil Luka Vidmar, 211–242.
- Koblar, France in Vasilij Melik. 1986. »Vošnjak, Josip (1834–1911)«. V *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode – Zdešar*, uredili Jože Munda idr. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Dostop 22. 2. 2022. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi813114/#slovenski-biografski-leksikon>.
- Pipp, Lojze. 1935. »Razvoj števila prevajalstva Ljubljane in bivše vojvodine Kranjske.« *Kronika slovenskih mest* 2/1: 66–72. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-0GBMI71V>.
- Rahten, Andrej. 2011. »Joseph Schwegel.« V *Med domom in svetom*, uredil Igor Gerdina, 233–242. Ljubljana: Založba ZRC.
- Vidmar, Luka, ur. 2020. *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- Vidmar, Luka. 2020. »Uvod.« V *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*, uredil Luka Vidmar, 7–10. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- Vošnjak, Josip. 1905. *Spomini, 1840–1867*. Ljubljana: D. Hribar.
- Wolf, Michaela. 2015 [2012]. *The Habsburg Monarchy's Many-Languaged Soul: Translating and interpreting, 1848–1918*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Žigon, Tanja, Karin Almasy in Andrej Lovšin. 2017. *Vloga in pomen prevajanja učbenikov v 19. Stoletju: Kulturnozgodovinski in jezikovni vidiki*. Zbirka prevodoslovje in uporabno jezikoslovje. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za prevajalstvo.

PREVAJANJE V 19. STOLETJU

Uvodno poglavje na kratko oriše pomembnejše zgodovinske dogodke in postopno uveljavljanje slovenskega jezika in izoblikovanje slovenske identitete v 19. stoletju. Poseben poudarek je dan dvojezičnosti slovenskega prebivalstva v tem obdobju in različnim oblikam cenzorskega nadzora v habsburški monarhiji v 19. stoletju.

TRANSLATION IN THE 19TH CENTURY

This introductory chapter briefly outlines the most important historical events and gradual codification and formation of the Slovene language and of the Slovene national identity in the 19th century. Special emphasis is given to bilingualism of the Slovene population in this period and to different forms of censorial control in the 19th-century Habsburg monarchy.